

УНІВЕРСАЛЬНА
ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА

ІВАН ФРАНКО

ДО СВІТЛА

16

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

УНІВЕРСАЛЬНА ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА — № 16

ІВАН ФРАНКО

ДО СВІТЛА

ВИДАННЯ ДРУГЕ

ГОЛОВСОЦІВІН НАРКОМОСВІТИ РЕКОМЕН-
ДУВАВ ДЛЯ ДИТЯЧИХ БІБЛІОТЕК

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1928

Մեքուռովիտ № 3124, 1927. Հաւ. № 761.

Կրակ: 10.000

ДО СВІТЛА

(Оповідання арештанта)

Шостий раз уже сидів він під ключем і знав усю арештанську практику, трохи що не всю історію кожної камери: хто в ній сидів, за що, на кілька був засуджений, як обходилися з арештантами давніше, а як тепер і т. ин. Була це правдива історія арештанського життя. Дозорці вважали його за неосидящого галабурдника¹ й давали це йому почувти частими дисциплінарними карами. Але він не уймався й вибухав, мов порох, скоро тільки побачить, що що - небудь діється не так, як повинно, що в чім - небудь кривдять арештантів.

Особливо часто мав він передирки з вартовим, що ходить похід вікнами в'язниці й

¹ Галабурдник — дядьора, забійка.

має вважати на те, щоб арештанти не визи-
рали в вікно та не говорили один з одним.
Кілька разів вартовий грозив йому, що буде
стріляти, коли не відступиться з вікна, але
він сидів спокійно, не кажучи нічого, і, аж
коли вояка починав клацати курком, зіскаку-
вав з вікна й кричав:

— Ну, ну, аджеж я знаю, що ти не смієш
стріляти!

— А звідки ви це знаєте? — запитав я раз.

— Як то — звідки знаю? Сам був свідком,
сам бачив!

— Що бачили?

— Е, та це ціла історія, по якій вартовим
заказали стріляти! От лишче я вам розкажу,
нехай там бідний рекрут не бентежиться.
Аджеж і він бідолаха — що йому скажуть,
те й мусить робити.

— Два роки тому буде, — почав він, — як-
раз оце два роки. Сидів я тоді в оцій ямі
в слідстві. Два нас тільки в камері й було —
я та якийсь панок, Журковський називавсь.
Що за один був і за що сюди понав, цього
вже й не тямлю.

Аж ось раз якось увечері, вже по вечір-
ній повірці, вже ми пороздягались і спати
лягли, — несподівано чуємо кроки ключника
й голосний скрегіт ключів. Нарешті відімкнув
і, впустивши до камери сніп жовтого світла
з своєї ліхтарні, показав нам у тім світлі

якусь скорчену, напівголу, марну постать. Попхнув її наперед і увіпхнув до камери, бо, видно, сама не могла досить скоро поспіти.

— Ось маєш укривало і простирало, — крикнув, кидаючи ті речі постаті на голову й майже до землі її пригнітаючи. — Лягай та спи! Миски дістанеш завтра.

Сказавши це, ключник двері замкнув і пішов. У камері стало темно, як у пивниці, й тихо, як у труні. Тільки вряди-годи чуємо, немов би хтось сікачами м'ясо на стільниці сік — то наш товариш зубами дзвонить. Бачите, осінь уже була пізня, холод такий, що й не сказати.

— Що ти за людець? — питаю закостенілого товариша, не встаючи з ліжка.

Вже чоловік був нагрівся, й не хотілося мені вставати, а в камері було досить холодно, бо вікно мусило бути день і ніч відчинене від задухи.

Товариш наш мовчить, тільки ще дужче зубами дзвонить, а крізь той цокіт чути уривчасте хлипання. Жаль мені стало хлопця, бо я вже доміркувався, що то якийсь зовсім ще зелений новак. Отже, встав я й постелив йому напوماцки ліжко.

— Ну, ну, — кажу, — будь тихо, не плач! Роздягнись та йди спати.

— Не... не... мо... жу, — ледве пробубонів він.

— Чому?

— Бо... бо... дуже змерз.

Я до його, а він увесь, як кість, змерзлий — ані рукою, ані ногою рушити не може. Яким дивом прийшов до камери — не розумію. Встав і панок, познімали ми з його лахміття й роздягли його цілком догола, натерли добре, обвили простиралом та ковдрою й поклали на ліжку. За якої чверть години чую — зі-
дхає, рушається.

А що, ліпше тобі? — питаю.

— Ліпше.

— Відійшли руки, ноги?

— Ще не зовсім, але вже ліпше.

— А звідки ти?

— Зі Смерекова.

— То тебе, певне, жандар привів?

— А як же? Гнав мене сьогодні відрана майже голого й босого морозом. Десять раз падав я на дорозі, бо не міг іти. Бив мене ременем — і я мусив... Тільки в корчмі в Збоїськах трохи ми відпочили, єврей горілки мені дав.

— А як же тебе звати?

— Йосько Штерн.

— А! То ти теж єврей?

— А як же... єврей.

— Нехай тебе чорт візьме! Хоч мене вбий, чи був би я з бесіди пізнав, що ти єврей, так чисто по-нашому говориш!

— Що ж, пане, я зріс на селі, межі селянами. Я пастухом був.

— А скільки тобі літ?

— Шістнадцять.

— А за що ж тебе аж сюди до в'язниці притащили?

— Ой, пане, я не знаю! Казав жандар, що мій господар прискаржився на мене за грабунок зо взломанням, але я нічого не грабував. Тільки свої папери, тільки свої папери!

І став хлипати та ревити, як дитина.

— Ну, ну, цить, дурний! — скажеш те все завтра судді, а мене те зовсім не обходить. Спи тепер.

— Ой, пане, а жандар казав, що мене за те повісять! — заводив Йосько.

— Чи ти сказився, дурний! — крикнув я. — Смійся з того! Де ж ти чув, щоб за такі дурниці вішали?

— А мій господар казав, що мене запакують на десять літ до в'язниці.

— Ну, ну, не журися! — кажу. — Якось-то буде. Тільки засни тепер, а завтра поговоримо за дня!

Умовкли ми, й незабаром я захрін. Тільки й добра мого в тюрмі, що сплю, як той заєць у капусті.

Тільки другого дня могли ми добре оглянути новака та пізнати в нім єврея. А вчора, коли ми його натирали потемки й тільки

слова його чули, зовсім того не можна було доміркуватися! І він також з переляком став озиратися по камері, як сполохана білка. Схопився, коли ми ще обидва з паном лежали; умився, застелив своє ліжко й сів на нім у куті та й уже ані слова, мов заклятий.

— А що, ти голодний? — питаю його.

Мовчить, тільки ще якимось дужче скорчився.

— Їв що вчора? — питає пан.

— Та... вчора... як мене мав жандар вести, ввійтиха дала мені трохи борщу й кавалок хліба.

— Ага, тепер уже знаємо! — всміхнувся пан.

Дав йому поснідати добрий кусень хліба і вчорашню котлету. Аж затрявся неборак. Хотів щось дякувати, але тільки сльози в очах йому стали.

І, бачите, ще одна несподіванка в тім хлопчиськові. Постать наскрізь єврейська, а в натурі його бачилось, що нічого ані крихотки нема єврейського. Тихий, слухняний, до балачок не охочий, але коли йому було сказати, що зробити, то звивався, як іскра. Було щось таке натуральне, селянське в цій його поведінці. Як не було що робити — а що в нас у камері за робота? — любив сидіти в кутку мовчки, скорчений, обчепивши руками коліна та опершись бородою об коліна. Тільки очі йому блищать з темного кутка, як у цікавої мишки.

— Ну, скажи ж нам, що ти за грабунок такий страшний зробив, що жандар за нього аж шибеницею тобі загрожував? — спитав його раз пан, коли вже видно було, що Йосько трохи втихомирився та освоївся.

— Ой, пане, — сказав Йосько й затрясся всім тілом, — довго би те розказувати, а мало слухати. То дуже кепська історія.

— Ну, ну, розказуй, послухаємо. І так не маємо тут нічого мудрішого робити, то можна й кепської історії послухати.

— Ріс я у Мошка, орендаря в Смерекові, — почав Йосько. — Спочатку грався я разом з його дітьми й кликав Мошка «тате», а Мошчиху «маме». Гадав я, що вони мої родичі.

Але небавом помітив я, що Мошко своїм дітям справляє гарні бекешки, а Мошчиха дає їм що-п'ятниці білі сорочечки, коли тимчасом я ходив брудний та обдертий.

Коли мені було сім літ, казали мені пильнувати гусей, щоб не йшли в шкоду. Мошчиха не питала, чи холод, дощ або снека, але гнала мене з дому на толоку, даючи при тім чим-раз менше їсти.

Терпів я голод, плакав не раз на толоці, але все те нічого не помагало. Сільські хлопці були ліпші для мене. Давали мені хліба, сиру, допускали мене до своїх забав.

Привик я до них, а пізніше став я їх виручати в пильнуванні гусей. Був я, як на

свій вік, кріпкий і зручний, то господни сільські стали сами довіряти мені гусей, а потім телят, коли їхні діти мусли йти до школи. За те діставав я від них хліба, теплої страви, а не раз у свято й пару мідяків. Мошчиха була дуже скупа, то й рада, що я дома їсти не просив. Але коли Мошкові діти дізналися, що я їм всі мужичі страви, то прозвали мене тrefняком і стали зо мною сваритися, а далі й відсахнулися від мене. Зразу мені те не вадило, але незабаром почув я ту неприязнь дуже боляче.

Мошко найняв для своїх хлопців учителя, щоб їх учив читати й писати. Було то в зимі, то й я мав час вільний. Коли ж я наблизився до них, щоб і собі вчитися, хлопці стали кричати, штовхати мене та щипати, а врешті з плачем заявили матері, що разом з тrefняком учитися не будуть.

Сама, бачу, Мошчиха намовила їх до того, бо дуже мене та відьма ненавиділа, хоч не знаю; за що. Тож зараз, як тільки діти завели крик, прибігла й витурила мене з покою, кажучи, що то не для мене наука, що вони бідні й не мають звідки для жебрака вчителів тримати.

Заплакав я, але що ж діяти? Піду, було, в село, бавлюся з сільськими дітьми або придивляюся, як старші майструють коло возів, саней, чи інших знарядь. Не раз цілою

юрбою бігали ми до коваля, що його кузня стояла край села, і там цілими годинами придивлялись до роботи. А що я був найсильніший з усіх хлопців, то не раз коваль велів мені або міхом дути, або молотом ударити, або точило крутити. Який же я тоді був щасливий! Як гаряче бажав я, коли вже наука не для мене, мати бодай яке ремесло в руках!

З весною знов вертав я на толоку до гусей і телят, що їх скупував Мошко по околицьніх селах, а, поназбиравши, возив до Львова на продаж. Толока Смереківська велика, де-не-де поросла корчами, то й не багато мав я біганини. Сяду собі, було, де на горбку, вигострю ножика й починаю стругати, довбати, робити різні речі з дерева, спочатку — маленькі драбинки, плуги та борони, пізніше — клітки, вітряки та млинки. По рокові був я вже таким майстром, що всім сільським хлопцям далеко було до мене. Почав я фабрикувати брязкотельця та скрипучі опудала, щоб виганяти горобців із пшениці, проса та конопель, і продавав пару їх по десять копійок. Заробив я незабаром стільки, що міг посправляти собі деякі столярські знаряддя: долітця, свердлики і т. ин. Брався я де-далі до більших речей, бо мав до того охоту. Що тільки побачу, зараз хотів би те зробити. Взимку пересиджував я цілими днями

то в столяра, то в коваля, помагаючи їм та привчаючися до їхньої роботи. Мав я вже шістнадцять літ, а у Мошка ані гадки зробити щось зо мною — вивів мене на пастуха, а за більше — байдуже.

Не знав я навіть, хто був мій батько й якого я роду. В селі знали тільки, що Мошко привіз мене звідкілясь маленьким; була навіть чутка, що я син якогось Мошкового свояка, який не лишив після своєї смерти нікого, тільки мене одного, а за мною порядний маєток, і що будім - то Мошко забрав і присвоїв його собі.

— Шкода тебе, Йоську! — говорили мені не раз на селі, — такий ти моторний хлопець і до ремесла охочий, а що з тебе буде?..

— Що ж має бути, — відповідав я. — Буде громадський пастух.

— Ой, не має сумління Мошко, що так за тебе не дбає!

— Каже, що бідний, що не має звідки, — говорив я.

— Не вір ти старому циганові. Має він гроші, та ще й порядні, але для своїх дітей ховає. А тебе не навчив нічого.

Виром думки заснували в мені від таких слів. Став я сам про себе думати.

Справді, міркую, чого я тут досиджуся? Робити на Мошка задурно завсіди маю час. Хоча б ремесла доброго навчитися, то мав

би свій кавалок¹ хліба в руках. Але як тут дійти до того? Як увільнитися від Мошка? Куди в світі обернутися, особливо, коли не знаю, звідки я родом, хто був мій батько і чи є де мій рід?

Наша корчма стояла при дорозі. Часто до неї заходили жандари, не раз ведучи скованих арештантів до Львова або до Жовкви. Зразу я боявся страшенно тих здорових, грізних хлопів у темнім убранню з рушницями на плечах та в капелюхах із косицею з блискучого когутячого пір'я. З тривогою, тремтячи, скорчений край печи, слухав я не раз, як вони розмовляли з Мошком або сільськими господарями. Розмовляли звичайно про страшні для мене речі: про пожари, про злодіїв, волоцюг, і в розмовах тих дуже часто чув я слово — папери. «Як не має паперів, зараз його задержати...» «Еге, дивлюся, а його папери не в порядку...» «Якби був мав хоч один папір добрий, був би його пустив...» — Ба, що ж то за папери, — думав я не раз, — що таку мають міць, що один папір може перехожого чоловіка оборонити від жандара з рушницею та з когутячим пір'ям? Але на те питання не міг я знайти відповіді, а проте тим дужче лякала мене думка про ті папери. Як же ж я можу рушити

¹ Кавалок — кусень, шматок.

в світ, не маючи паперів? Адже мене зараз на першій кроці жандар зловить і поведе хто-зна на які муки! Тремтів я всім тілом на таку думку. Що частіше думав про вивіль від Мошка, то частіше оті папери ставали мені перед очима. Навіть снилися мені папери, старі, пожовклі з величезними печатками, дивилися на мене грізним поморщеним обличчям або сміялися з мене огидними беззубими вустами. Був я тоді дуже нещасливий. Всі люди, яких про те питав, потверджували, що без паперів ані в дорогу рушити не можна, ані ніхто мене на службу не прийме. Але звідки ж мені взяти ті папери? Коваль радив мені запитатися про них Мошка,— він же мусив дістати якісь папери по моїм батьку.

Ба, спитатися Мошка! Якби-то мені так легко було до Мошка приступити! Давніше, як був я малий, був він для мене ласкавіший; коли ж я став доростати, здав мене зовсім у руки своєї жінки-відьми й майже ніколи нічого до мене не говорив. Бачилось мені навіть, що тримався остороп від мене. Відколи мені люди повіли, що мусив узяти гроші по моїм батьку, став я шильніше на його вважати; я зміркував, що та моя увага його непокоїть. Крутився якимось неспокійно, коли ми часом опинимося сами, немов би його щось гризло. А що, міркую собі, якби

так коли, як нема жінки дома, наперти на нього несподівано, може б, можна від нього хоч щось дізнатися? От я й зважився при нагоді так і зробити.

Нагода така незабаром трапилася. Мошчиха поїхала до Жовкви; в корчмі не було нікого, тільки сам Мошко. Тож приступив я до нього та й кажу:

— Реб Мойше, люди кажуть, що маєш якісь папери по моїм батьку?

Кинувся Мошко, немов би його оса вкусила.

— А ти це звідки знаєш?

— Та люди кажуть.

— Що за люди?

— Та всі, по цілім селі.

— Ні, а тобі нащо тих паперів? Адже ти навіть читати не вмієш.

— Так. А проте я хотів би знати. Значить, маєш їх?

— Маю, маю, ті старцівські папери! — крикнув Мошко роздрочений, немов би йому не знати що неприємного сказав. — Старець був твоїй батько, протратив маєток, а тебе мені на біду лишив. Що мені з тебе за пожиток?

— Знаєш що, реб Мойше, — кажу, — віддай мені ті папери. Я собі піду, коли я тобі не потрібний?

— Що? — верескнув Мошко, — ти б хотів іти? А куди ж ти, дурню, підеш?

— Я хотів би вступити де на службу, ремесла вчитися.

Мошко засміявся на ціле горло.

— Йди, йди, капустина голово! Гадаєш, що тебе хто прийме? Для служби треба грошей, а до того треба вміти читати й писати!

Став я, мов остовпілий. Врешті здобувся на слово.

— То покажи мені ті папери, нехай я їх побачу!

— Тьфу! — крикнув Мошко, — вчепився мене, як реп'ях кожуха! Ну, ходи, покажу тобі твої скарби! Ще твоє щастя, що їх досі не спалив!

Це останнє слово, мов ніж, урізало моє серце. А що, якби був Мошко справді спалив мої папери? Адже був би я самісінький на світі, як лист, відірваний від дерева. Ані сам не знав би свого роду, ані би мене ніхто не знав. Не міг би рушитися з місця, був би навіки прикований до Мошкової лави, був би до смерти невільником. Дрижаки мене пройняли на цю думку, якесь мляве проміння замиготіло перед очима. З великою натугою переміг я сам себе і йшов спокійно за Мошком до комірки. Комірка була дерев'яна, добудована до корчми ззаду, а вхід — із сіней: мала тільки одно тісне віконце, навхрест перебите залізними штабами. Там Мошко складав усякі речі, що брав від селян у

заставу, і все, що мав дорожчого. Повно там було кожухів, шапок смушевих, чобіт; у скрині лежали корали: казали навіть, що мав там на дні старосвітські дукати й таляри. Декілька разів добувалися до тої комірки злодії, але ніколи не могли її розбити, бо міцно була збудована, а Мошко собак держав чутких. Двері від комірки були низькі та тісні; Мошко мусив схилитися, щоб улізти до середини. За ним уліз і я.

— А ти тут чого? — визвірився він на мене.

— Як то чого? — аджеж ти велів мені йти!

— Але не сюди! Зачекай у сінях!

— Все одно, — кажу, — зачекаю й тут. Адже нічого тобі не з'їм.

Мошко витріщав очі й видивився на мене, немов би мене вперше в житті бачив. Не знаю, що йому в мені не подобалося, але плюнув і відвернувся. Потім виліз на скриню, сягнув на полицку, прибиту під самою стелею, і дістав звідти жмут пожовклих паперів.

— Ось твої шнаргали! — буркнув, показуючи їх мені здалека.

— Дай, нехай до їх придивлюся, — кажу й витягаю руку.

— Ну що ж ти, дурний, в них побачиш, — відповів Мошко, — і нащо тобі вони? Сиди в мене, коли тобі тут добре, і не шукай собі біди!

І поклав папери знов на полицю.

— Ходім відси, — тепер можеш бути спокійним. А те, що тобі люди про мене говорять — бо знаю, що в людей язики довгі, — то ти не вір тому. То все брехня!

— Що брехня? — питаю.

— Ет, з тобою говорити, то однако горохом об стіну кидати! — буркнув Мошко й майже виштовхнув мене з комірки, а потім, замкнувши її на ключ, пішов до корчми.

Йосько замовк на хвилию. Пан Журковський, що уважно слухав його оповідання, всміхнувся та й каже:

— Ну, ти казав, що кепська історія буде, а ось ти розказуєш, як би із книжки читаєш!

— Е, пане, — відповів Йосько, — те, що досі, то не була кепська історія. Але тепер прийде дурниця. А що оповідаю гладко, то не дивуйтеся. В селі навчився я казки розказувати. Пам'ять маю добру, а як тільки раз яку казку вчую, то потім оповім її ще ліпше й цікавіше, ніж той, від кого я її чув. Там тої зими так мене в селі всі за ті казки полюбили, що ні одні вечорниці без мене не обійшлися.

— Ге, як бачу, то ти майстер до всього! — сказав пан.

— Ой, пане! — відповів, зідхаючи, Йосько, — не знаю, що то значить, але мені бачиться, що це власне моє щастя. Коли чую, що

маю зробити, що можу чогось навчитися, то так мене щось усередні пече, так мене мулить і мучить, що не маю хвили спокою, поки того не зроблю, не пізнаю, не навчуся. Отже ж, не — що тільки це мене й до в'язниці завело!..

— Ну, ну, розкажуй!

Та не міг цим разом Йосько скінчити свого оповідання, бо власне в тій хвилі відчинилися двері нашої камери. Йоська закликали до протоколу.

— То незвичайний хлопець, — проворкотів пан і став, задумавшись, ходити по камері.

— А мені здається, що він багато бреше, — кажу. — Навчився казки хлопам оповідати, то й нам казку каже.

— Думаєш, що так?

— Ну, а що ж, хіба то не може бути?

— Певне, що бути може, але лице його свідчить за нього. Зрештою, будем ще мати час переконатися потроху.

На протоколі сидів Йосько коротко, не довше, як півгодини. Вернув далеко веселіший і спокійніший, ніж пішов.

— Ну, що ж, — питаю його, — не з'їв тебе суддя?

— Е, що, суддя добрий чоловік! — сказав Йосько. — Признатися, дуже я його спочатку боявся. В селі казали мені, що тут б'ють до признання, що розпаленим залізом у підшви печуть.

— Ха, ха, ха! — засміявся я. — Тепер то я знаю, чого ти по ночах так перевертався та кричав і йойкав. Тобі, певне, снилося, що тебе в підошви печуть.

— Ой, прошу не сміятися. Мені подумати страшно про ті сни — стільки я в них натерпівся. А все задурно. Суддя такий добрий, говорив зо мною по-людськи, не кричав, не лаявся, не бив мене так, як жандар.

— А хіба ж тебе жандар бив? — спитав пан Журковський.

— Ой, пане, я гадав, що душу з мене вижене. Подивіться тільки на мої плечі!

І Йосько зняв сорочку. Ми аж ахнули. Цілі плечі хлопця вкриті були синцями та пругами засохлої крові.

— Ну, а про що ж тебе суддя питав? — промовив перший Журковський.

— Та про той нещасливий грабунок, як то було.

— Ну, і що ж?

— Та що ж би? Оповів я йому все, як було, та й годі. Списав протокол і казав мене вивести.

— Ну, то тепер оповідай же нам, як то було.

— Так як було?.. Знаєте вже, яке було моє життя в Мошка. Не хотів я довше в нього оставатися, а ще до того боявся, що скоро йому ще раз згадаю про панери, то він візьме

та й спалить їх. Ото ж я надумав сам їх украсти. Легше мені було добратись до комірки, ніж сторонньому злодієві, бо й пси мене знають, і сам я знаю всі входи і всі звичаї в хаті. Зразу хотів я викрасти в Мошка ключі, але він, видно, занюхав щось і носив їх завжди при собі або ховав десь так, що я не міг найти. А мене гарячка жерла — скоро в моїй голові раз на тім стало, щоб добути свої папери. Тут уже ні про що не було гадки, тільки про це. І що зрештою мав я довго думати? Одної ночі, коли всі спали, швидко виважив я долотом дошку, вліз до комірки, взяв свої папери, а потім засунув дошку знов на місце. Та й тільки.

— Дрібниця! — буркнув пан.

— А скоро я дістав папери в свої руки, то, навіть не переглядаючи їх, не розв'язуючи шнурка, що ним були обв'язані, загорнув їх у шмату, сховав за пазуху й покинув Мошкову корчму. — «Куди тепер іти?» — подумав я собі. Ще мене страх не зовсім покинув. А що як Мошко обдурив мене, показуючи які-будь нікчемні папери замість моїх? Що як напотемки взяв який инший звиток? Треба було конечно з кимось порадитися, що в тім разі робити. Тож, переночувавши в першій-лінійшій стозі сіна, на другий день пішов я до знайомого коваля й оповів йому все. Він перший зіляв мене холодною

водою.— «Зле, хлопче, зробив,— каже.— Іди зараз до в'їта, розкажи йому все та зложи в нього папери». Заміло мене коло серця від тих слів. Але що ж робити? Бачу, що рада розумна, та й іду. Приходжу до в'їта і з подвір'я вже бачу крізь вікно, що коло стола на лаві сидить жандар. Відразу щось немов би шепнуло мені, що то смерть моя. Задеревів я й не міг кроку далі зробити. Блиснула мені в голові думка втікати. Але вже було запізно. В'їт мене побачив і крикнув радісно:

— Ось і він сам! За вовка помовка, а він ось де! Ну, ходи ж, ходи ближче!

Бачу, що вже вийшло наверх, що вже за мною питають. Тож, зібравши всю свою відвагу, йду до хати.

— Як ся називаєш? — питає мене жандар.

— Йосько Штерн.

— Звідки родом?

— Не знаю.

— Ага, значить — волоцюга!

Закам'янів я на місці. Не раз чув я це страшне слово, чув багато страшних історій про те, що то виробляють жандари з волоцюгами, і завсіди того найгірше боявся. А тут маєш — від першої хвили й сам у таке ж попався!

— Але ж я тутешній, — простогнав я. — Пан в'їт мене знають.

— Я? тебе? — каже мені вїйт. — Брешеш, любонько моя! Знаю тебе з виду; знаю, що ти називаєшся Йосько та що служиш у Мошка-орендаря, але хто ти такий і відки взявся — того не знаю.

— Ага, значить, бреше в живі очі, — крикнув жандар і щось собі записав у книжечці.

— Ходи сюди, — сказав далі до мене. — Ближче! Дивися мені в вічі!

І в тій хвилі, коли я підніс до нього очі, він тяжким своїм кулаком ударив в лице так, що я відразу впав на землю й кров'ю обілявся.

— Встань зараз! — крикнув до мене він, — і не смій мені кричати, бо ще більше дістанеш! А тепер кажи правду, що тебе буду питати! Ти служиш у Мошка?

— Так.

— Ти обікрав його?

— Ні.

— Як то ні?

Знов я видивився на жандара, стираючи рукавом кров з лица, і знов здоровенний його удар повалив мене на землю.

— Пане жандаре! — сказав на те вїйт, поки я силкувався устати, — я яко начальник громади не можу дивитися на таке поведення з арештантом. Я тільки маю бути при списанню протоколу, а те, що діється перед протоколом, до мене не належить. Коли

хочете вчити його, що має говорити, то виберіть собі інше місце. У мене того не можна.

Жандар прикусив губи, а далі, не кажучи їй слова, устав з лави, добув з своєї торби ланцюжки, закував мене й повів до корчми до Мошка. Що там зо мною робили, як мене вчили говорити, того не буду оповідати. Зомлів я пару разів підчас тої науки. Та й не даремно ж була їхня злість. Зробив я їм великі збитки. Мошко в першій хвилі сказав жандареві, що я вкрав у його великі гроші, завиті в папір. Гадав, що як мене жандар зловить і до корчми приведе, то він зараз папери від мене відбере та спалить, і я навіки останусь його невільником. Скоро тільки я ввійшов до корчми, зараз перше питання було:

— Де гроші?

— Не знаю. Ніяких грошей я не брав.

— А де папери?

— Я сховав.

— Де сховав?

— Не скажу.

Стали мене нахпляти насамперед биттям, потім добрим способом, а я все тільки одно кажу: «Папери я взяв, бо то мої. Не заглядав я навіть, що в них є. Сховав я їх і не покажу нікому, тільки вийтові».

Мошко мало не сказився. З злості велів з мене поздирати чоботи й одяг, що я мав

на собі, а вбрати мене в оце захміття. Нарешті збитого й майже голого повели мене до в'їта. Знов мене там стали за папери питати. Але я не дурний. Аж коли побачив, що в хаті багато свідків, пішов до сінсї і витяг папери з шпари. У в'їта сїни були темні, великі. Ідучи до хати й бачачи там жандара, упхав я свій звиток до шпари, щоб його в мене не відібрали. Коли Мошко побачив звиток у руках жандара, кинувся до нього, як ворон, кричачи, що то його гроші, щоб йому віддати.

— Го, го, пане Мошку!— відповів в'їт,— то так не йде. Ми те все мусимо відкласти до суду. Зробимо тут протокол, а скоро той хлопець признається, що у вас той звиток украв, то вже річ суду робити з тим, що далі. Запечатемо все як є громадською печаткою, і пан жандар відставлять те разом з арештантом до Львова. А ви вже в суді будете собі правди доходити.— Мій Мошко так на те скривився, немов би квартиру своєї оковитої випив. Але ніхто на те не зважав. Жандар засїв писати протокол. А коли все списано, в'їтиха дала мені трохи попоїсти, жандар закував мене знов, і ми рушили в дорогу до Львова. Гадав я, що згину з болю та морозу в тій дорозі, і досі не знаю, як я видержав. Ой, як же ви тепер гадаєте, що зо мною буде?

— Нічого не буде, — відповів пан Журковський. — Посідиш трохи та й вийдеш на волю. А хто знає навіть, чи ціла оця історія не вийде тобі на добре...

— А то ж як?

— Ну, побачимо. Ніколи чоловік не знає наперед, що його чекає.

Щось так у два чи три дні кличуть Йоська, але не до суду, тільки до лікаря. — «Що то значиться? — гадаю собі. — Аджеж він не казав, що хорий».

Сам не заявляв, — повідає мені Журковський, — а навіть якби й заявляв, то б це йому ні на що не придалося. Але я його заявив. Був я в неділю у президента і просив, щоб його велів оглянути. Аджеж то страшенна річ, що тут діється! Так далі йти не може.

І, справді, доктор велів Йоськові розібратися і списав з нього протокола. Чи що з того вийшло, не знаю. В наших судах такі справи дуже помалу йдуть, і не кожний такий щасливий, щоб міг дочекатися їхніх наслідків. Тимчасом пан Журковський каже якось Йоськові:

— Чуєш, хлопче, хочеш, щоб я тебе навчив читати?

Витріщився Йосько на пана.

— Ну, що ж так дивишся? Скоро тільки маєш охоту, то за пару день будеш читати. А як побачу, що справді не брешеш і пам'ять маєш добру, то вже те зроблю для

тебе, що тебе приймуть до ремесницької школи, то навчишся ремесла, якого схочеш.

— Йой, пане! — крикнув Йосько, заливаючись сльозами. Більше нічого не міг сказати, тільки цілував у пана руки.

На другий день принесли панові буквар, і він став учити Йоська читати. За два дні він вмів уже пізнавати та складати букви, а за тиждень читав короткі слова майже плавно. Читав би був, бачу, день і ніч, тільки що ми вночі світла не мали. Ледве до їди міг на хвилю від книжки відірватися.

А коли смеркалося їй читати вже годі було, Йосько сідав у кутку на своїм сіннику, підгортав ноги під себе й обхоплював їх руками і, сидячи скорчений, зачинав оповідати казки. Снував їх без кінця і, хоч бачилося, що все однакі чуда їй пригоди повторює, все-таки вмів їх завсіди инакше укладати їй на инший лад оповідати. А часом прямо було видно, що в казці снує перед нами свої власні мрії. Оповідав про бідного хлопця, що в найтяжчій недолі стрічає добродія-чарівника, переймає від нього чарівні слова та йде в світ здобувати собі долю та помагати другим. Проймаючими та заразом і простими словами малював його терпіння й пригоди, зустрічі з жандарами, неволю в орендаря, втішно не раз мішаючи те, про що казки говорять, з тим, чого сам зазнав.

Ніколи ще не бачив я хлопця, котрий би так гаряче брався до книжки, як Йосько. Бачилося, що за тих пару тижнів хотів надолужити те, що занедбав у кільканадцяти літах. Найбільше жалкував, що осінні дні такі короткі, а в нас так скоро зовсім смеркалося. Єдине наше віконце, звернене на захід і положене майже під стелею, скупо пропускало світла навіть у полудень: о четвертій годині вже читати годі було. А Йосько рад би був день удвоє продовжити. Нарешті, радіючи, закликав:

— Маю! Буду читати при вікні. Там розвиднюється скоріш і видно довше, ніж у камері.

— Невигідно тобі буде читати, стоячи на риштуванні, — кажу йому. — Зрештою, то для тебе зависоко.

— Сидіти буду так високо, як мені подобається! — каже.

— Як же це зробиш?

— Прив'язу простирало двома кінцями до ґрати, в зігнуття покладу звиту у трубу ковдру й сяду на неї, як на сідло.

І, справді, винахід був дуже практичний, і відтоді всі в тюрмі так роблять. Кілька днів Йосько просто любувався вікном. Вставав, скоро тільки трохи розвидниться, робив своє риштування і, вилізши на нього, слінав над книжкою, притискаючи чоло до самої ґрати, аби тільки як-найбільше того світла захопити,

Ми з паном обидва по черзі пильнували коло дверей, як ішов ключник, і загодя остерігали Йоська, щоб злазив і ринтування знімав, бо сидіти при вікні арештантам гостро заборонено. Та їй удавалося нам завсіди щасливо уникати пригод, а, може, і ключник мав якусь увагу на пана Журковського і не так гостро нашої камери доглядав.

Та на лихо пригода випала з іншого боку. Окрім сторожі в коридорі, маємо ще одну: під вікнами в'язниці ходить вартовий з рушницею. Має він гострий наказ доглядати, щоб з собою крізь вікна не розмовляли. Військове правило велить йому в разі опору зброю вживати. Що-правда, досі такого випадку не було. Треба вже було чогось дуже великого, щоб вартовий, зійшовши з свого плацу, довів до вахкоменданта, що з цього чи того вікна говорили або дивилися. Старші вартові, так ті вже привикли, що іншого припис, а що іншого виконання, і звичайно не дуже гостро держалися припису. Не один спокійно позволяв на всякі розмови, інший лагідно виоминав або просив арештантів, щоб дали спокій. Та гірше було, коли на варті траплявся рекрут, що боїться начальства гірш вогню. Такий брав усякий розказ до слова. Як сказали йому «гостро пильнувати», то він розумів це так, що всякого арештанта, який покаже голову в вікні,

треба споганити останніми словами, довести до властей або навіть ухопитися за рушницю. На таких «кляпачах»¹ арештанти мстилися тим, що за його варти, особливо ввечері, виробляли найбільші крики в вікнах, так що бідний рекрут не раз було аж казиться і на всякий викрик з вікна вважає за святий обов'язок відповісти що-найменше таким же голосним та досадним викриком. Але що арештантів буває кількадесят, а він один, то по кількох хвилинах цекельного галасу звичайно мусив замовкнути і, не можучи собі ради дати, хапався за рушницю. Розуміється, що в тій хвилі вікна насупроти його опорожнювалися зовсім, а крик знімався в другім кінці довгого арештанського будинку, і вартовий, як зацькований звір, біг туди, знов грозив рушницею — очевидно, з тим самим наслідком.

Такі галаси бували звичайно ввечері, але не раз і вдень. Отже лихо хотіло, щоб одного дня від третьої до п'ятої стояв власне такий нещасливий рекрут за вартового. З самого початку сказав грубіянство якомусь арештантові, що дивився в вікно. Дали такий знак, щоб зробити кляпачеві «котячу музику». На різних кінцях арештанського будинку з різних поверхів із кільканадцяти вікон разом посипались крики, визивання, свист і проразливі м'явкання. Рекрут кричав, також

¹ В злодійському жаргоні — солдат, жовнір.

бігав пошід усі вікна, але ніде не міг побачити нікого. Доведений до лютости, замовк на-решті і став на однім місці, щоб відпочити. В пару хвиль пізніше замовкла й «музика». Бачилось, що спокій настав повний. В камері вже смеркалося, тож Йосько зробив риштування і з книжкою в руках так і припав до вікна. Та ледве прочитав собі під ніс пару слів, коли втім вартовий, помітивши його, прискочив і став проти вікна.

— Марш, злодію, з вікна! — верескнув до Йоська.

Йосько за першим разом не чув навіть крику — так живо був зайнятий історією про чаплю й рибу, що власне читав.

— Марш з вікна! — ще голосніше крикнув вартовий.

— Та чого хочеш від мене? — відповів Йосько. — Аджеж тобі не заважаю. Адже видиш, що читаю. В камері вже не видно, то я виліз трохи до світла...

— Іди геть, бо стріляю! — ревновав вартовий, і, доки Йоська встиг злізти з свого риштування, вже гукнув вистріл.

— Йой, — скрикнув Йосько і, як сніп, упав з риштування на ліжку, що стояло під вікном. Ноги його задрігали судорожно, а руки, в яких держав книжку, притиснені були до грудей. З-під книжки бухала кров. Куля попала просто в груди.

— Що тобі? Де тебе поцілив? — крикнули ми обидва, кидаючись до Йоська. Але він нічого не відповідав, тільки чорні очі блищали, як два розжарені вуглі, страшенно якимось відбиваючись від лиця, блідого, мов у трупа.

На подвір'ї під нашим вікном і на коридорі коло наших дверей з'явся рівночасно галас. Там сторожа військова вибігла на вистріл, а тут ключник шукав камери, до якої стрілено. Впали до нас.

— Ага, то тут! — крикнули, бачачи лежачого Йоська. — А що, злодію, дісталось тобі на горіхи?

Йосько кидався ще і стогнав тихо, все притискаючи книжку обома руками до грудей, немов би хотів нею затулити смертельну рану.

— Що він робив? — спитав мене ключник.

— Та... я... тільки... до світла...

Хотів ще щось говорити, але духу йому не стало. Останнім рухом відірвав він руки від грудей і показав ключникові закривавлений буквар.

— Він читав при вікні! — пояснив я ключникові. В тій хвилі прийшов із суду кур'єр з карткою, шукаючи ключника.

— Пане ключник, — каже з коридору, — де тут сидить Йоська Штерн? Є тут картка з суду, що має йти на волю.

А Йосько вже перед хвилиною був вільний...

Ціна 10 коп. (Р)

